
<https://doi.org/10.31392/VAN-2024.47-48.15>

УДК: 94(470+571)«1917/1921»

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 – 1921 РР.: ЧИННИК СІЛЬСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Верховцева Ірина Геннадіївна

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності,
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ

e-mail: novboxx@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5682-993X>

Анотація. За умов відстоювання українцями своєї суверенної держави в протидії російській повномасштабній військовій агресії важливими є інноваційні підходи до студіювання феномену Української революції 1917–1921 рр. – ключового етапу вітчизняного державотворення. У цьому контексті одним із найменш вивчених є чинник сільського самоврядування. Тому метою статті визначено окреслити основні дослідницькі стратегії. Цим уперше в історіографії актуалізовано детальне студіювання чинника сільського самоврядування в Українській революції. У національних державотворчих проєктах, наслідуючи М. Драгоманова, очільники Української революції (М. Грушевський, С. Петлюра та інші) демократичне земство відносили до бази організації України. Національні уряди земськими реформами намагалися організувати її. Навесні 1917 р. земства отримали статус органів місцевої влади й були доповнені волосним земством, у складі якого були сільські громади, що продовжували свою діяльність із дореволюційних часів. У такий спосіб в Україні постала єдина система сільського самоврядування, котра відіграла важливу роль у розгортанні революції, будучи каналом волевиявлення найбільшої соціальної верстви та представляючи суб'єкт-об'єктів управлінських процесів на селі. Але, попри певні напрацювання земств у соціокультурній сфері, центр ваги в сільському самоврядуванні перебував на рівні сільських громад, які за умов війни безпосередньо виконували державні замовлення з продуктового й збіжжєвого забезпечення тилу і фронту, постачали людей, кінську силу, фураж для армії тощо. Авторка резюмує, що визначення впливу сільського самоврядування на долю Української революції 1917–1921 рр. у розрізах кожного її етапу та кожного регіону є нагальним завданням. Зокрема, слід дослідити вплив на революційні процеси комунікацій між структурами сільського самоврядування, з'ясувати ставлення органів сільського самоврядування всіх рівнів до національних урядів у розрізі кожного регіону за умов громадянського протистояння, іноземної окупації, більшовизації країни.

Ключові слова: Українська революція 1917–1921 рр., сільське самоврядування, земське самоврядування, волосне самоврядування, сільські громади.

Постановка проблеми. Відстоювання українцями своєї суверенної держави та фізичного існування у протидії російській повномасштабній військовій агресії, розпочатій 24 лютого 2022 р., спонукає до глибокого осмислення феномену Української революції 1917–1921 рр. (далі – Українська революція) – важливого етапу національного державотворення. Одним із завдань у цьому контексті є виявлення всіх її чинників. Оскільки 9/10 українського соціуму того періоду були селянами, у фокусі уваги, серед іншого, має перебувати вітчизняне село. Трендом

його соціально-політичного поступу було вкорінення в сільське життя практик самоврядування в розрізі функціонування відповідних земських і селянських інституцій. Революційною весною 1917 р. вони отримали статус органів місцевого управління, структурно уніфікувалися в єдину систему сільського самоврядування та долучились до національного державотворення. Це актуалізує вивчення сільського самоврядування як чинника Української революції.

Історіографічний огляд. Перші спроби аналізу чинника сільського самоврядування в Українській революції здійснили її учасники [Грушевський, 1991; Петлюра, 1993; Бойко, 1917; Мицюк, 1917; Королів, 1917; Дорошенко, 1930–1954; Дорошенко, 1923; Дорошенко, 1990]. Зокрема, в 1917 р. М. Грушевський наголосив, що організація України має відбуватись на базі «демократичного ... громадського самопорядкування, від самого споду» (дрібної земської одиниці – І. В.) «до верху – до українського сейму» [Грушевський, 1991, с. 125–126, 132; Грушевський, 1960, с. 102]. С. Петлюра назвав роботу в земстві «чорною державною працею», якою творилися «певні реальні цінності», та докоряв українським політикам за недооцінку земської діяльності в розбудові національної держави [Петлюра, 1993, с. 222]. Осмислювали роль самоврядних інституцій в контексті національного державотворення тої епохи і представники української діаспори [Нагаєвський, 1993; Левчук, 1968]. Спільними в усіх цих візіях були переконання щодо важливості розбудови в Україні інституту місцевого самоврядування за європейськими та американськими взірцями.

Від проголошення незалежності України й до нині вітчизняна історична думка, студіюючи феномен Української революції, в аспекті ролі села в ній пройшла шлях від визнання ситуації «на місцях» в історіографічному вимірі «суцільною білою плямою» [Солдатенко, 1999, с. 58] через усвідомлення «тісного поєднання національного й соціального моментів» у революційному процесі 1917–1921 рр. [Житков, 2013, с. 150] до тверджень про селяноцентричність як характеристику останнього [Корновенко, Глібщук та ін., 2021]. Вагомою мірою на історичні студії вплинули розроблена на початку 1990-х рр. В. Даніловим і Т. Шанінім концепція селянської революції 1902–1922 рр. як загального тла всіх революцій початку ХХ ст. на імперському й постімперському просторах, а також західне селянознавство загалом [Корновенко, 2017, с. 80–82]. Вивчаючи події Української революції «на місцях», дослідники в основному зосереджуються на ідейних передумовах революційних трансформацій місцевого самоврядування [Верховцева, 2005; Корольов, 2012; Бойко, 2012]; організації місцевої влади за умов революції [Копиленко, 1992; Мироненко, 1996; Тригуб, Довгань, 1999; Харченко, 2000; Верховцева, 2004а; Україна, 2007]; відносинах земств із національними урядами [Верховцева, 2004а; Верховцева, 2005; Матвієнко, 2019]; участі земств у соціальній допомозі населенню [Верховцева, 2004b; Палилюцько, Стецюк, 2016] й розбудові національної культури [Дровозюк, 1998; Верховцева, 2005; Сорочан, 2011]; ролі органів сільського самоврядування в опорі репресіям з боку влади, іноземній інтервенції, більшовицькій навалі [Верховцева, 2004а; Дудник, 2006; Гуцалюк, 2012; Маркова, Прохницький, 2017]; селянському республікотворенні як вияві революційності найбільшої соціальної верства [Губський, 2015; Корновенко, Берестовий та ін., 2019]. При цьому у фокусі уваги перебувають переважно земські структури, пріоритет надається регіональним аспектам теми, а узагальнення

всеукраїнського масштабу стосуються лише заходів національних урядів у аспекті реформ самоврядування на селі. Натомість самоврядування сільських громад – нижчого рівня волосного самоврядування досі не отримало належної уваги, як і проблемні питання функціонування сільського самоврядування тими часами в Україні загалом.

Крім того, в наукових працях спостерігається термінологічна плутанина. Для позначення різних структур українського села доби революції – *гіпотетичної традиційної сільської громади* та *суб'єкт-об'єкту сільського самоврядування*, що функціонував упродовж 1861 – початку 1920-х рр. і мав офіційну назву «*сільська громада*» (часто складалась із декількох сіл), в історичній літературі досі інерційно вживається вкорінений в соціокультурне буття великоруських губерній термін «*община*» [Маркова, Прохніцький, 2017, с. 61]. Останній неправомірно «прописався» в історичних працях через відповідні помилкові тлумачення істориків кінця XIX – початку XX ст. і радянських науковців [Верховцева, 2017, с. 118–126]. Натомість сучасні дослідники не беруть до уваги той факт, що офіційна сільська громада впродовж декількох дореволюційних десятиліть була колективним суб'єкт-об'єктом соціальних і управлінських процесів на селі [Верховцева, 2018, с. 132]. Цим суттєвою мірою знецінюється роль цієї структури як легітимного складника сільського самоврядування й місцевого управління в контексті революційних процесів.

Отже, попри певний доробок авторів 1917–1920-х рр. і представників діаспори в осмисленні ролі сільського самоврядування в Українській революції, новітні науковці цій проблемі приділили побіжну й фрагментарну увагу. Зокрема, визнано державотворчий характер повсякденної праці цього самоврядування загалом та вагомість проявів його опозиційності чи лояльності щодо офіційної влади в рамках революційних протиборств. Однак, від уваги науковців практично «вислизнула» його нижча ланка – самоврядні органи сільських громад (сільські сходи та обрані ними управлінці), які з початку першої світової війни взяли на себе основний тягар забезпечення тилу й фронту продуктами, збіжжям, людською силою, кіньми, фуражем тощо й за умов Української революції продовжили нести цю «ношу», чим робили неоціненний внесок у забезпечення необхідним учасників військово-політичних змагань. Ігнорування ролі цих громад у функціонуванні самоврядування на селі та в долі України тими часами, як і всього сільського самоврядування в Українській революції, вважаємо суттєвою вадою історичних студій. Це й спонукало звернутись до заявленої проблеми.

Мета. Не прагнучи її всебічного висвітлення, за *мету* визначаємо актуалізувати детальне вивчення сільського самоврядування як чинника Української революції 1917–1921 рр., окресливши коло відповідних дослідницьких стратегій на основі аналізу в загальних рисах: ідейних та організаційно-правових засад сільського самоврядування на селі; основного змісту його господарської та соціокультурної діяльності; опору репресіям з боку влади, іноземній окупації та більшовицькій навалі. Досягнення цієї мети сприятиме оформленню нового ракурсу осмислення національного революційного феномену 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу. *Ідейні та організаційно-правові засади сільського самоврядування доби Української революції.* У революцію 1917–1921 рр. соціум Наддніпрянщини вступив як сільський – понад 9/10 населення були

сільськими мешканцями, що мали своє самоврядування – «громадське управління селом» (структувалося на органи волосного та сільського рівнів, які мали статус органів влади на селі та були колективними суб'єкт-об'єктами управління в розрізі своїх місцевостей). Воно функціонувало з 1861 р. як складник місцевого управління, а з 1864 р. – ще й всестанового земського самоврядування (структувалося на органи розпорядчі (зібрання) та виконавчі (управи) в розрізі повітів і губерній). Сільське самоврядування мало становий і водночас територіальний характер, а його розробка зумовлювалась завданнями скасування кріпацтва, модернізації фіскального адміністрування країни та запозиченнями західноєвропейських відповідних новацій. Слідуючи останнім, наріжним каменем уніфікації управління селом було зроблено самоврядування «вільних громад», які ототожнили з місцевими традиційними спільнотами етнічно й соціально строкатих регіонів країни (соціокультурне становище більшості з них для батьків селянської реформи 1861 р. було terra incognita). Не маючи інструментів бюрократичного контролю за неграмотними аграріями – основними товаровиробниками й платниками податків, за зобов'язання сільських громад їх примусили відповідати колективно, методом кругової поруки. Цю самоврядну технологію запозичили в руського миру / великоруської общини – традиційної самоврядної громади північно-західних регіонів (ймовірно, такі практики сформувались у часи їх перебування під владою Золотої Орди). Громадське управління селом мало суттєві внутрішні суперечності, зокрема, право самостійного вибору сільською громадою відповідно до власних традицій форм і засобів виконання державних повинностей – насамперед податкових (грошових), а також фізичних робіт з благоустрою місцевостей, утримання військових, арештантів, адміністративних установ тощо. Оскільки сільські громади систематично укрупнювались поєднанням в одну громаду мешканців декількох сіл, традиції стали фікцією. Натомість уніфікувати стягнення податків імперський істеблшмент був не в змозі. Таке вело до свавілля сільських сходів у розподілі повинностей всередині громад, розбрату й експлуатації частинами громадівців решти загалу. З 1864 р. до повинностей додалися відповідні земські – грошові та фізичні з благоустрою повітів і губерній, з огляду на що земство селяни сприймали як «нового пана», а земські податки – як посилення тиску на село. Це дистанціювало волосну й сільську ланку самоврядування від земського, відповідно [Верховцева, 2018, с. 94, 124–132, 140; Верховцева, 2022, с. 117–121].

Ліберальні діячі країни виступали за перетворення волосного самоврядування на нижчу, волосну, ланку земського відповідного. Одним із тих, хто підтримував таке, був М. Драгоманов. Майбутнє України він пов'язував з її автономією за умов демократизації російської політичної системи і запровадження широкого місцевого самоврядування за західними моделями (європейськими, США) у форматі «вільних громад». Це, згідно поглядів патріарха української політики, мало супроводжуватись «вільною» громадсько-політичною творчістю знизу [Драгоманов, 1905, с. 347; Драгоманов, 1906. С. 842–843; Драгоманов, 1970, с. 471–472]. На початку ХХ ст. певним відображенням таких поглядів стали програми Української Радикальної партії та Української партії соціалістів-революціонерів [Верховцева, 2005с, с. 127]. Практичну участь у земському самоврядуванні брали видатні українські діячі. Приміром, професор Київського університету І. В. Лучицький, який у 1870-х рр. працював гласним Золотоніського повітового та Полтавського губерньського земств і

вивчав відповідні зарубіжний досвід та вітчизняні традиції. Інший науковець, професор Харківського університету, хімік М. Бекетов, як гласний Харківського губернського земства ініціював створення земських книжних складів, які суттєво прислужились соціокультурній розбудові українських губерній [Верховцева, 2011, с. 25–27; Верховцева, 2018, с. 41; Проць, 2020, с. 196].

Ураховуючи ці напрацювання, вагому роль сільському самоврядуванню як сегменту місцевого управління відвели в розбудові національної держави очільники Української революції. Зокрема, М. Грушевський у 1917 р. вказував, що «місцеве самоврядування дрібної земської одиниці, обране загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням чоловіків і жінок, має порядкувати всі місцеві економічні, просвітні і культурні справи..., вибирати своїх людей для завідування (адміністрації)» [Грушевський, 1991, с. 125–132; Грушевський, 1960, 102]. Діячі Української Центральної ради (далі – УЦР) були переконані, що із встановленням зв'язку земств із нею та українізацією останніх ці органи стануть справжніми виразниками волі народу, і в такий спосіб місцеве управління розбудовуватиметься на засадах парламентаризму, демократії, федералізму. При цьому волосні, повітові й губернські земства перетворяться на місцеві парламенти, що представлятимуть інтереси населення своїх місцевостей, кожна з яких матиме автономію, внаслідок чого Україна перетвориться на асоціацію самоврядних утворень [Верховцева І., 2005с, с. 127–128].

Певні підстави для реалізації таких сподівань дали бюрократизація на початку ХХ ст. земств, унаслідок чого вони перетворилися на напівгромадські-напівдержавні установи; збільшення меж їх компетенції й певні досягнення в культурно-господарській сфері; націєтворчий характер праці земських найманих працівників («третього елемента» земства), а також масштабний опір земств і села в 1902–1907 рр. та посилення ролі їх самоврядних органів у повсякденні регіонів напередодні та в часи першої світової війни. Зокрема, під час аграрних новацій 1906–1911 рр., у контексті пошуку засобів оптимізації сільськогосподарського виробництва й піднесення ефективності фіскального адміністрування, законами від 14.06.1910. «Про зміни та доповнення деяких постанов про селянське землеволодіння» та від 29.05.1911. «Про землеустрій» було проголошено колективною власністю сільських громад всі їх природні ресурси, разом із надрами, та надано кожній громаді право самостійно розпоряджатись ними. Це суттєво зміцнило статус самоврядних структур на селі, які, з огляду на потреби забезпечення необхідним фронту й тилу, разом із підприємствами важкої індустрії, стали постачальниками стратегічної продукції. Сільські громади перетворилися на абсолютних «господарів становища» на селі, повноцінних суб'єктів економічного і соціально-політичного життя країни [Верховцева, 2018, с. 361–363].

Навесні 1917 р. заходами Тимчасового уряду з демократизації земського самоврядування, надання його структурам статусу органів місцевого управління й поповнення їх волосним земством село стало управлятись в рамках єдиної уніфікованої системи сільського самоврядування в розрізі земств губернських, повітових, волосних, разом із сільськими самоврядними органами в складі останніх (при цьому під юрисдикцію повітових і губернських земств підпало й міське самоврядування). Із проголошенням Української народної республіки (далі УНР), як відзначала наприкінці 1917 р. земська преса, вітчизняні земства отримали більше

прав, аніж установи місцевого самоврядування в будь-якій іншій європейській країні. Будучи каналом волевиявлення найбільшої соціальної верстви, сільське самоврядування відіграло важливу роль у розгортанні Української революції. Дався взнаки досвід попередніх часів. Хоча й були випадки протидії земств національному урядові. Проте таке радше було виключенням, аніж тенденцією: деякі земства, зокрема, Кременчуцьке повітове на Полтавщині, стали на захист царського режиму; деякі, як Катеринославське губернське й Прилуцьке повітове Полтавщини, тривалий час не визнавали УЦР. Ситуація ж з визнанням УЦР сільськими громадами у регіонах України достатньо не вивчена: є відомості як про її визнання, так і протидію їй [Бойко, 2017, с. 8; Королів, 1917, с. 29; Мицюк, 1917, с. 15; Верховцева, 2005b, с. 188–193; Україна, 2007, с. 337; Бойко, 2012, с. 119; Корольов, 2012, с. 139–140; Гуцалюк, 2012, с. 37–40].

У грудні 1917 р. УЦР перейменувала земські управи на народні, відповідно, а земські збори – на народні ради (надалі П. Скоропадським назви «земські» цим структурам було повернуто, проте в документації відтоді циркулювали обидві – «земські» й «народні»). Слідом за УЦР проводи Української держави 1918 р. та П УНР реформами земського самоврядування намагалися організувати Україну відповідно до реалій свого часу. Роль самоврядних сільських структур у повсякденні країни була надзвичайно вагомою: як і дореволюційними часами, сільські громади в складі волості виконували державні замовлення з продуктового й збіжжевого забезпечення тилу і фронту, постачали людей, кінську силу і фураж для армії [Верховцева, 2004а, с. 92].

Натомість суттєвою проблемою за всіх урядів було дублювання земськими повітовими структурами повноважень волосних і власне сільських самоврядних відповідних, що часто заважало управлінню життям місцевостей. Насамперед таке зумовлювалося вадами законодавчого унормування діяльності сільського самоврядування – національні уряди не встигали за часом і за умов боротьби за своє існування не мали достатніх ресурсів для законодавчої праці. На тлі руйнації дореволюційної системи місцевого оподаткування, що трималась на оподаткуванні сільських громад, а також низького рівня грамотності селян, чималою проблемою були й ускладнені комунікації в самому земському середовищі – між його структурами, а також між земськими установами й сільськими громадами (останнє, як вказувалось вище, спостерігались із дореволюційних часів). Приміром, на Волині острозький повітовий комісар повідомляв, що в деяких волостях «почався похід» проти волосного земства, боротися із чим місцева влада була не в змозі. Непоодинокими були випадки пограбувань селянами земського майна. Це, безумовно, негативно впливало на якість сільського самоврядування за умов революції, відповідно, загрожувало зривом продуктового та збіжжевого забезпечення тилу й фронту, а також, як і попередніми часами, дистанціювало власне сільську ланку цього самоврядування від інших її ланок, вносячи в такий спосіб суттєвий дисбаланс в управління селом і відриваючи останнє від центральної влади [Гуцалюк, 2012, с. 37–40; Верховцева, 2004а, с. 107–108, 129; Верховцева, 2018, с. 395].

З огляду на вищевказане, ґрунтовного студіювання потребують комунікації між національними урядами та сільським самоврядуванням кожного рівня, звісно, з

урахуванням усіх обставин відповідного часу, а також проблеми комунікацій всередині самої системи сільського самоврядування за умов революції.

Господарська та соціокультурна діяльність органів сільського самоврядування за умов Української революції. Як вказувалося вище, з початку світової війни сільські самоврядні структури стали практично повними «господарями становища» в своїх місцевостях. Насамперед це стосувалося економічного життя села – основні товаровиробники мали постачати державі необхідне для фронту. Звісно, безпосередньо виконували замовлення сільські громади. Вони ж були й платниками податків. Однак практично весь час функціонування цих громад, починаючи з 1861 р., мала місце їх хронічна податкова заборгованість. Із початком революції податковий опір останніх посилювався. Серед головних причин, на тлі політичних криз і змін масової свідомості під впливом соціалістичної пропаганди, були руйнація дореволюційної систем земського оподаткування, базованої на принципах самообкладення, а також перманентне перебування національних урядів у стані боротьби за виживання, що завадило запровадити відповідне законодавство й необхідну інфраструктуру. За умов, коли влада в реалізації важливих для неї управлінських стратегій не мала інших інструментів, окрім земського самоврядування, вона погоджувалась передати йому не тільки повноваження з місцевого адміністрування, а й господарське утримання свого регіону, як це сталося в Другій УНР. При цьому такі повноваження отримали саме волосні структури. Відтак, центр ваги в управлінні господарством, а значить життям села загалом, перемістився на рівень волості, в складі якої й перебували сільські громади – основні товаровиробники та постачальники стратегічного для фронту забезпечення [Верховцева, 2018, с. 263–264; Губський, 2015, с. 86–89; Гуцалюк, 2012, с. 37–40].

Наслідком господарської й фінансової кризи та паралізації за умов революції практично всієї місцевої інфраструктури (саме на її фінансування дореволюційними часами в основному витрачалися земські кошти) стала мінімізація соціальної допомоги населенню органами сільського самоврядними. У часи внутрішньої нестабільності та постійних змін урядового курсу щодо місцевого самоврядування на їх користь свідчать факти сумлінного виконання ними своїх обов'язків у *соціальній допомозі населенню* (опікування вразливими соціальними верствами (бідними селянами, родинами козаків і мобілізованих до Української Армії тощо) матеріальною допомогою, відбудовою зруйнованих будинків, роздачею насіння й реманенту, відкриттям притулків, лазень і пралень для біженців, організацією під час пошестей санітарних пунктів, реєстрації хворих, обстежень населення, бактеріологічних лабораторій, епідемічних загонів, залученням фахівців з наукових установ, збільшенням кількості земського медичного персоналу (інструкторів-дезінфекторів, фельдшерів, медсестер), постачанням протихолерної вакцини тощо) та розбудові *національної культури* (будівництво й утримання шкіл, забезпечення їх українськими підручниками, підготовка учительських кадрів; запровадження навчання українською мовою; підпорядкування церковно-парафіяльних шкіл органам місцевого самоврядування; сприяння українській пресі та українському друкованому слову, відповідних фінансуванням видань; організація архівної справи та українознавчої просвіти (вивчення народної культури, збір і фіксація фольклорної та матеріальної спадщини, підтримка народного хору й театру, організація курсів

українознавства); діяльність з українізації місцевого культурного життя – відкриття історико-краєзнавчих музеїв, заходи в рамках національних свят, зокрема, Дня народження Тараса Шевченка (поширення брошюри «Шевченківські свята на селі», проведення концертів, лекцій в школах і дитячих закладах тощо), впорядкування могили Великого Кобзаря й пристані біля Чернечої гори (здвижено комплекс «Тарасів стан», полагоджено дороги до нього, збудовано мости, готель для туристів в українському стилі, облаштовано штучні криниці тощо); підготовка національних кадрів діячів культури; утримання народного університету на Поділлі; співпраця з «Просвітами»; облаштування народних будинків і бібліотек-читалень, вечірніх шкіл для дорослих; поповнення книгами повітових бібліотек тощо) [Дровозюк, 1998; Верховцева, 2004а; Верховцева, 2005а; Палилюлько, Стецюк, 2016, с. 263–269; Сорочан, 2011, с. 102].

Натомість, завдання фізичного виживання мешканців села та примус державних структур щодо виконання ним зобов'язань із забезпечення тилу і фронту, зумовили переведення центру ваги у сільському самоврядуванні на нижчий рівень – рівень сільських громад. Саме останні утримували всю місцеву інфраструктуру й годували себе, міста і фронт [Верховцева, 2004а с. 116, 129].

Резюмуючи, слід наголосити: попри соціальні напрацювання земств і їх заходи з розбудови національної культури, за умов господарської руїни та військового протистояння центр ваги в життєдіяльності села загалом і сільському самоврядуванні зокрема революційними часами перебував на рівні сільських громад. Подальшого студіювання в цьому контексті очікують питання ролі цих громад у соціокультурному становищі країни (йдеться, зокрема, про непоодинокі випадки пограбування ними земського майна, протидію земській діяльності загалом) та комунікацій в земському середовищі в господарській і соціокультурній сферах у розрізах кожного етапу революції та кожного регіону.

Сільське самоврядування в опорі репресіям влади, іноземній окупації та більшовицькій навалі. Сільське самоврядування характеризував «дух опозиційності», що з 1861 р. був «рушієм мас», адже патріархальні засади організації цього самоврядування були антиетатистськими за своєю природою. Вагомою мірою колективному опору селян сприяла сформована за матрицею руського миру самоврядна організація. На сходах узгоджувалися виступи проти поміщиків, місцевих адміністраторів, ненависних громаді її очільників, а з початком у 1902 р. селянської революції – гуртування для опору та укладення петицій-звернень (так званий, приговорний рух 1907–1907 рр.) з вимогами господарського (передача землі в народну власність, скасування викупних платежів, зменшення податкового тягаря тощо), політичного (демократизації країни, проголошення республіки, скликання Установчих зборів тощо) та культурно-освітнього (демократизації освіти, навчання рідною мовою тощо) характеру. Звісно, на революціонізацію сільських сходів вплинула агітація соціалістичних партій та земців. Під час опору 1902–1907 рр. сільські громади, які попередніми роками суб'єктивізувалися як колективні учасники аграрних відносин, повірили в силу організованого колективу. Сучасники тих подій свідчили: селяни піднімалися на виступ «усі, як одна людина». Органи самоврядування при цьому відігравали роль територіально організуючого каркасу. Селяни відкрито казали, що настав час, коли вони можуть не рахуватися ані з владою старост і старшин, ані з поліцією, адже «усім миром» здатні примусити

задовольнити всі їх вимоги [Верховцева, 2018, с. 198; Верховцева, 2015, с. 76–78]. Кульмінацією руху опору села стало створення в 1905–1906 рр. селянських республік у сільських громадах, волостях, повіті на Сумщині. В останньому селяни скасували приватну власність на землю, передали її народу, разом із промисловими підприємствами; запровадили народну міліцію; розпочали формування власного парламенту за принципами загального, прямого, рівного й таємного голосування; видавали «Селянську газету», одним з номерів якої царський уряд оголосили «поза законом» [Верховцева, 2018, с. 349–350].

Під час реалізації нового аграрного курсу 1906–1911 рр. сільська громада стала суб'єктом правовідносин на селі та самостійною адміністративною одиницею: її схід приймав рішення щодо виходу з громадського землеволодіння. З відрубників, хуторян, міщан, яким дозволили купувати землю, поставали нові сільські громади цілком територіального характеру. Після видання вищезгаданих законів від 14.06.1910 р. та 29.05.1911 р. розпочався новий етап боротьби за ресурси села в рамках протистояння всередині цих громад та їх із владою. З початком світової війни цим певною мірою було зумовлено масове дезертирство з фронту, адже саме чоловіки як голови родин мали право претендувати на виділення земельного наділу з громадського поля, проте не могли бути на сходах, де вирішувалися ці питання. Загалом за умов війни спостерігалися зростання самосвідомості селян як колективних розпорядників сільського життя та тенденція відокремлення села від державної влади, адже сільські громади мали на селі реальну владу. Селяни казали: «громада сильніша за закон». Напередодні лютого 1917 р. посилювалися стихійно-соціалістичні настрої селян, а установи сільського рівня, по суті, стали *visavi* волості й сільського істеблшменту [Верховцева, 2018, с. 381–386].

Упродовж 1916–1917 рр. українські губернії наповнилися дезертирами із селян, які, зазнавши в окопах впливу соціалістичної агітації, «кипіли» революційними ідеями та мали зброю. На цьому тлі УЦР зволікала з вирішенням земельного питання. Натомість більшовики, захопивши в жовтні 1917 р. владу, оголосили декрет «Про землю» з декларативним положенням безкоштовного наділення нею за кількістю їдоків у родині. Прийнятий же в січні 1918 р. земельний закон УНР передбачав вилучення землі в поміщиків і передачу її малоземельним та безземельним селянам без конкретики щодо розмірів наділів. Процедури реалізації закону включали участь сільських самоврядних органів: для отримання землі селянин мав подати заяву до сільської управи, котра вносила його в спеціальний список, що затверджувався сільським сходом і надалі передавався волосному земельному комітетові [Дудник, 2006, с. 77–78]. Ці бюрократичні заходи вимагали певного часу для їх реалізації. Невдоволення селян таким навесні 1918 р., разом із зобов'язаннями УЦР постачати німецьким та австрійським союзникам сільгосппродукцію (що, відповідно, розкладалося по сільських громадах), спровокували виступи селян проти УЦР. У 1918 р., на тлі самочинних переділів землі в громадах і погромів панських маєтків, що підбурювалися соціалістами, та жорстких приборкань цих виступів П. Скоропадським, селянський опір, маючи досвід 1902–1907 рр., перейшов у стадію повсюдної організації селянських республік. Дослідниками нараховано 27 таких. Однією з масштабних і найбільш організованих була Махновія на чолі з Н. Махном [Котляр, 2018, с. 53; Губський, 2015, с. 78, 80; Корновенко, Берестовий та ін., 2019, с. 105–145; Капустян, 2018,

с. 35]. Це свідчило про розгортання проти влади – гетьманської, білогвардійської, більшовицької, організованих виступів селян практично «широким фронтом» на базі свого самоврядування.

Опір владі чинили й земства. Демократизація їх складу внаслідок виборів кінця 1917 р. зумовила перевагу в складі цих установ працівників із соціалістично-анархістськими настроями. Останні закликали не сплачувати податки та виявилися беспорядними у питаннях господарського управління своїми місцевостями. Погрози УЦР таким земцям покарати їх за невиконання своїх обов'язків результатів не дали. Навесні 1918 р. мали місце окремі випадки протистоянь земств з УЦР, зумовлені посиленням централізаторських тенденцій в її діяльності. Через громадську (земську) пресу УЦР звернулася до земств із закликом «не руйнувати ... Української держави». Міністерство внутрішніх справ УНР видало циркуляр, яким засудило прояви політиканства з боку земств і нагадало їм, що, крім прав, вони мають обов'язки, за невиконання яких, «недбальство» і «бездіяльність», винні будуть суворо покарані «як за невиконання обов'язків державної служби». Надалі конфлікт між земським самоврядуванням і владою в Українській Державі 1918 р. вилився у протистояння між організованим у Всеукраїнський Земський Союз першим та урядом цієї держави.

Однак у часи тотальної політизації суспільного життя за умов революції, внутрішньої нестабільності й перманентних змін урядового курсу щодо сільського самоврядування непоодинокими були й випадки, коли у кризових епізодах саме органи земського самоврядування були чи не єдиними осередками стабільності та реальною владою і ставали на захист місцевого населення, національних інтересів. Зокрема, таке мало місце в Єлисаветграді в березні 1918 р., коли з відступом більшовиків розбіглися місцеві ради й ревкоми, а місцеві земства продовжили свою діяльність. Спостерігалось подібне в Бессарабії, коли на початку того ж року з'їзд Придунайських земств виступив проти румунської окупації краю [Верховцева, 2005b, с. 186–192; Гуцалюк, 2012, с. 37–40]. Були випадки, коли земці рішуче виступали проти більшовизації своїх установ: Канівське повітове земство висловило «обурену ганьбу» «всім злочинцям, котрі роблять погроми», та прийняло резолюцію, де вказало: «всякі самочинні Совіти та Комітети, котрі ... не визнають законної влади на Україні, повинні бути знищені». Службовці Київського губернського земства в листопаді 1917 р. прийняли резолюцію, в якій засудили анархію й виступили за встановлення в країні «сильної і твердої влади», якою, на переконання земців, могла бути тільки УЦР. Виступили проти репресій щодо земців з боку більшовиків гласні Харківського губернського земства [Верховцева, 2005b, с. 188–190]. Натомість на Волині наприкінці 1917 р. сільські громади підтримали більшовиків і виступили проти волосного земства [Гуцалюк, 2012, с. 37–40; Верховцева, 2018, с. 395]. Усе засвідчило розкол та внутрішнє протистояння всередині системи сільського самоврядування – його структури практично стали майданчиками боротьби за владу.

Отже, серед дослідницьких стратегій в цьому контексті своє місце мають посідати з'ясування впливу на ці процеси комунікацій між структурами сільського самоврядування та всебічне вивчення взаємин між ним і національними урядами за умов громадянського протистояння, іноземної окупації та більшовизації країни.

Висновки. Підсумовуючи усе викладене, вкажемо наступне. Сільське самоврядування відіграло важливу роль у розгортанні Української революції 1917–1921 рр., будучи каналом волевиявлення найбільшої соціальної верстви та суб'єктом управлінських процесів на селі, маючи чималий попередній досвід у цьому. До системи сільського самоврядування як складника місцевого самоврядування входили структури земств, що навесні 1917 р. отримали статус органів місцевої влади й поповнилися волосними відповідними, а також сільських громад – структур нижчого рівня в складі останніх. Органи волосного самоврядування, разом із сільськими структурами в їх складі, продовжували діяльність з дореволюційних часів як органи влади на селі. Роль сільських громад у його повсякденному житті, виконанні ним державних повинностей з продуктового й збіжжевого забезпечення країни, постачання людей, кінської сили, фуражу для армії тощо за умов військового протистояння часів революції була суттєвою. Попри напрацювання земств у соціальній сфері й розбудові національної культури, центр ваги у сільському самоврядуванні та життєдіяльності села загалом революційною добою перебував на рівні сільських громад. Очільники Української революції (М. Грушевський, С. Петлюра та інші), слідуючи ідейним напрацюванням М. Драгоманова, відводили органам сільського самоврядування вагому роль у національному державотворенні. Реформами земського самоврядування намагалися організувати країну Українська Центральна рада, проводи I та II УНР й Української держави 1918 р. Сила самоорганізації села завдяки його самоврядуванню сприяла опору репресіям з боку влади, захисту національних інтересів та протидії іноземній окупації й більшовицькій навалі. З огляду на це, визначення впливу сільського самоврядування на долю Української революції в розрізі кожного її етапу та кожного українського регіону, дослідження в цьому контексті взаємин між структурами сільського самоврядування та між ними і владою є нагальним завданням наукових студій, реалізація якого сприятиме оформленню нового ракурсу осмислення національного революційного феномена 1917–1921 рр.

Подальше студіювання проблеми може відбуватись вивченням впливу на революційні процеси комунікацій між земствами й сільськими громадами; детальним з'ясуванням ставлення органів сільського самоврядування до національних урядів, їх державотворчих стратегій; осмисленням ролі сільського самоврядування в реалізації останніх за умов громадянського протистояння, іноземної окупації й більшовизації країни.

Список використаних джерел та літератури

- Бойко В., 1917. *Земство і народні управи*. Київ: Час. 16 с.
- Бойко В., 2012. Місцеве самоврядування: погляд Сергія Єфремова. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Вип. 7. С. 113–125.
- Верховцева І., 2004а. *Діяльність земств Правобережної України (1911–1920 рр.)*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ізмаїльський держ. гуманіт. ун-т. Ізмаїл. 240 с.
- Верховцева І., 2011. До питання націєтворчої діяльності земських найманих працівників в Україні. *Інтелекція і влада: громадсько-політ. зб.* Вип. 22. Серія: Історія. С. 23–29.
- Верховцева І., 2005а. Земства Правобережної України у розбудові національної культури. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Вип. 19. С. 6–10.
- Верховцева І., 2005б. Земства України у Національно-демократичній революції 1917–1920 рр.: матер. V Буковинс. міжнар. іст.-краєзн. конф. (29 вересня 2005 р., Чернівці). Т. 1. Чернівці: Книги–XXI. С. 185–194.

Верховцева І., 2005с. Земський проект Центральної Ради: сутність, умови реалізації, результати. *Революції в Україні у ХХ–ХХІ століттях: співзвуччя епох (18–19 листопада 2005 р.)*: матер. І Міжнар. наук. конф. Одеса: Одес. юр. ін-т ХНУВС. С. 126–131.

Верховцева І., 2022. Одна з «великих»: реформа сільського самоврядування в Росії як панімперський проект (1861–1900-і рр.). *Київські історичні студії*. № 2(15). С. 115–127. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.22>

Верховцева І., 2017. Селянське самоврядування в імперському дискурсі другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: терміни «сільська громада», «община», «адміністративна община». *Гуржівські історичні читання*. Вип. 12. С. 114–129.

Верховцева І., 2018. *Селянське самоврядування в Російській імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)*: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси. 701 с.

Верховцева І., 2015. Станове самоврядування і протестний рух селян в Російській імперії на початку ХХ ст.: «селянські республіки». *Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації*: матер. міжнар. наук.-пр. конф. (Львів, 29–30 травня 2015 р). Львів: ГО «Львівс. фундація сусп. наук». С. 76–78.

Верховцева І., 2004б. Участь земств Правобережної України у соціальній допомозі населенню. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Вип. 17. С. 6–10.

Грушевський М., 1960. Підстави Великої України. *Грушевський М. Вибрані праці*. Нью-Йорк: Прометей. С. 90–110.

Грушевський М., 1991. Якої ми хочемо автономії й федерації. *Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ: Знання України. С. 121–133.

Губський С., 2015. Селянські республіки на Миколаївщині під час революції 1917–1920 років. *Українознавство*. № 4. С. 76–93.

Гуцалюк І., 2012. Земства Західної Волині в добу Української революції (1917–1920 рр.). *Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Вип. 10 (235). С. 35–41.

Дорошенко Д., 1990. Война и революция на Украине. *Революция на Украине по мемуарам белых*. Київ: Политиздат Украины. С. 64–98.

Дорошенко Д., 1930, 1954. *Історія України. 1917–1923 рр.*: у 3 т. Т. 2. Ужгород: Булава; Нью-Йорк. 510 с.

Дорошенко Д., 1923. *Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1918)*. Ч. І. Львів: Червона калина. 131 с.

Драгоманов М., 1905. Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы. *Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова*: в 2 т. Т. І. Paris. С. 273–375.

Драгоманов М., 1906. Либерализм и земство в России. *Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова*: в 2 т. Т. ІІ. Paris. С. 787–857.

Драгоманов М., 1970. Листи на Наддніпрянську Україну. *Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці*: у 2 т. Т. 1. Київ: Наукова думка. С. 428–482.

Дровозюк Л., 1998. *Освітня діяльність земств Правобережної України (1904–1920)*: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця. 196 с.

Дудник О., 2006. Селянський рух на Київщині в роки Української революції (березень 1917 – липень 1919 рр.). *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: Історія. Вип. 10. С. 75–80.

Житков О., 2013. Селянознавчі дослідження в контексті формування концепції Української революції 1917–1921 рр. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія: Історичні науки. Вип. 18. 146–153.

Капустян Г., 2018. Селянський повстанський рух Півдня України (Махновщина) в контексті Української революції 1917–1921 рр. *Український селянин*. Вип. 19. С. 31–36.

Копиленко О., 1992. Місцеве самоврядування в УНР: досвід і проблеми. *Місцеве та регіональне самоврядування в Україні*. Вип. 2. С. 34–40.

Корновенко С., Берестовий А., Компанієць О., Пасічна Ю., П'янзін С., Щербаков М., 2019. *Селянське республікотворення періоду Української революції 1917–1921 рр.*: монографія. Черкаси: Ю. А. Чабаненко. 220 с.

- Корновенко С., Глібішук М., Ільницький В., Компанієць О., Лозовий В., Пасічна Ю., Тельвак В., 2021. *Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм*: монографія. Черкаси: Ю. А. Чабаненко. 243 с.
- Корновенко С., 2017. Суб'єктний складник аграрного питання як одна з передумов Української революції 1917–1921 рр. *Український історичний журнал*. № 4. С. 83–94.
- Королів В., 1917. Про народне самоврядування (земство). Київ. 31 с.
- Корольов Г., 2012. Ідея автономізму в уявленнях діячів та сучасників доби Центральної Ради. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Вип. 7. С. 126–147.
- Котляр Ю., 2018. Селянські повстання на Миколаївщині у 1918–1921 рр.: передумови, характер, спрямування. *Краєзнавство*. № 1. С. 46–55.
- Левчук Д., 1968. Сили демократії і консерватизму у визвольних змаганнях України. *Ідеї і люди визвольних змагань 1917–1923 рр.* Нью-Йорк: Булава. С. 41–106.
- Маркова С., Прохніцький О., 2017. Реформування місцевого самоврядування та вирішення «селянського питання» урядом Директорії. *Межибіж: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства*. Вип. 1. Ч. 1. С. 58–61.
- Матвієнко Т., 2019. *Земства України на тлі суспільно-політичних процесів доби Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.)*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / ВНЗ Укоопспілки «Полтавс. ун-т екон. і торгівлі»; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків. 288 с.
- Мироненко О., 1996. Формування національних земств і міських дум. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Київ: Генеза. С. 428–431.
- Мицюк О., 1917. *Про автономію України в федеративній Росії*. Лубни: друк. В. Левітанського. 24 с.
- Нагаєвський І., 1993. *Історія Української держави двадцятого століття*. Київ: Укр. письменник. 413 с.
- Палилюцько О., Стецюк В., 2016. Соціальна робота – важливий напрямок роботи земств Поділля (1911–1920 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Т. 23. С. 263–269.
- Петлюра С., 1993. Лист до Генерала-хорунжого Миколи Удовиченка. *Петлюра С. В. Статті*. Київ: Дніпро. С. 220–228.
- Проць Н., 2020. Внесок представників дворянського стану, земських установ у розвиток бібліотечної справи Харківської губернії (1864–1914 рр.). *Рукописна та книжкова спадщина України*. Вип. 25. С. 193–210. DOI: 10.15407/rksu.25.193
- Солдатенко В., 1999. Ф. *Українська революція. Історичний нарис*. Київ. 976 с.
- Сорочан Н., 2011. Діяльність Харківського губернського земства в справі управління освітою і культурою за часів українських національних урядів (березень 1917 року – грудень 1918 року). *Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди]*. Серія: «Історія та географія». Вип. 40. С. 100–104.
- Тригуб П., Довгань Н., 1999. Міські думи і земства в системі місцевих органів державної влади Півдня України в період революційних змагань 1917–1920 рр. *Вісник університету внутрішніх справ*. Вип. 7(1). С. 144–152.
- Україна: політична історія України. XX – початок XXI ст.* Київ: Парламентс. вид-во, 2007. 1028 с.
- Харченко Т., 2000. Становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в Українській державі (квітень – грудень 1918 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава. 281 с.
- Rasichna Yu., 2021. Agrarianism: a new concept of understanding the Ukrainian revolution of 1917–1921. *Український селянин*. Вип. 25. С. 79–86.

References

- Bojko V., 1917. *Zemstvo i narodni upravu [Zemstvo and people's councils]*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Bojko V., 2012. Mistseve samovriaduvannia: pohliad Serhiia Yefremova [Local self-government: Serhiy Yefremov's view]. *Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution of 1917-1921*, 7, 113–125. [in Ukrainian].
- Doroshenko D., 1923. *Moi spomyny pro nedavnie-mynule (1914–1918) [My Memories of the Recent Past (1914-1918)]*. (Vol. I). Lviv. [in Ukrainian].

-
- Doroshenko D., 1930; 1954. *Istoriia Ukrainy. 1917–1923 [History of Ukraine. 1917–1923]*. (Vol. 2). Uzhhorod. [in Ukrainian].
- Doroshenko D., 1990. *Vojna y revoliutsyia na Ukrayne [War and revolution in Ukraine]*. In *Revoliutsyia na Ukrayne po memuarom belykh*. (pp. 64–98). Kyiv. Ukrayny. [in Ukrainian].
- Drahomanov M. P., 1905. *Vol'nyj Soiuz – Vil'na Spilka. Opyt ukrajnskoj polytyko-sotsyal'noj prohrammy [Volnyi Soyuz – Volna Spilka. Experience of Ukrainian political and social program]*. In *Sobranje polytycheskykh sochynenyj M. P. Drahomanova*. (Vol. 1. pp. 273–375). Paris. [in Ukrainian].
- Drahomanov M. P., 1906. *Lyberalyzm y zemstvo v Rossyy [Liberalism and zemstvo in Russia]*. In *Sobranje polytycheskykh sochynenyj M. P. Drahomanova*. (Vol. 2. pp. 787–857). Paris. [in Russian].
- Drahomanov M. P., 1970. *Lysty na Naddnyprians'ku Ukrainu [Letters to Naddnyprians Ukraine]*. In *Drahomanov M. P. Literaturno-publitsystychni pratsi*. (Vol. 1. pp. 428–482). Kyiv. [in Ukrainian].
- Drovoziuk L. M., 1998. *Osvitnia diial'nist' zemstv Pravoberezhnoi Ukrainy (1904–1920) [Educational Activities of Zemstvos of Right-Bank Ukraine (1904–1920)]*: PhD dissertation, Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskyi. [in Ukrainian].
- Dudnyk O. V., 2006. *Selians'kyj rukh na Kyivsychyni v roky Ukrain'skoi revoliutsii (berezen' 1917 – lypen' 1919 rr.) [The Peasant Movement in the Kyiv Region during the Ukrainian Revolution (March 1917 – July 1919)]*. *Scientific Notes [of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi]. Series: History, 10*, 75–80. [in Ukrainian].
- Hrushevs'kyj M. S., 1960. *Pidstavy Velykoi Ukrainy [The foundations of Great Ukraine]*. In *Hrushevs'kyj M. Vybrani pratsi*. (pp. 90–110). N'iu-Jork. [in Ukrainian].
- Hrushevs'kyj M. S., 1991. *Yakoi my khochemo avtonomii j federatsii [What kind of autonomy and federation do we want]*. In *Hrushevs'kyj M. Khto taki ukraintsi i choho vony khochut'*. (pp. 121–133). Kyiv. [in Ukrainian].
- Hubs'kyj S., 2015. *Selians'ki respubliky na Mykolaivsychyni pid chas revoliutsii 1917–1920 roktiv [Peasant republics in the Mykolaiv region during the revolution of 1917–1920]*. *Ukrainian Studies, 4*, 76–93. [in Ukrainian].
- Hutsaliuk I. O., 2012. *Zemstva Zakhidnoi Volyni v dobu Ukrain'skoi revoliutsii (1917–1920 rr.) [Zemstvo of Western Volyn during the Ukrainian Revolution (1917–1920)]*. *Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Historical Sciences, 10(235)*, 35–41. [in Ukrainian].
- Kapustian H. T., 2018. *Selians'kyj povstans'kyj rukh Pivdnia Ukrainy (Makhnovschyna) v konteksti Ukrain'skoi revoliutsii 1917–1921 rr. [The Peasant Insurgency of Southern Ukraine (Makhnovschyna) in the Context of the Ukrainian Revolution of 1917–1921.]*. *Ukrainian Peasant, 19*, 31–36. [in Ukrainian].
- Kharchenko T. O., 2000. *Stanovlennia mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady ta samovriaduvannia v Ukrain'skij derzhavi (kviten' – hruden' 1918 r.) [Formation of Local Executive Bodies and Self-Government in the Ukrainian State (April – December 1918)]*: PhD dissertation, Poltava State Pedagogical University named after V. G. Korolenko. [in Ukrainian].
- Kopylenko O., 1992. *Mistseve samovriaduvannia v UNR: dosvid i problemy [Local Self-Government in the UPR: Experience and Problems]*. *Local and Regional Self-government in Ukraine, 2*, 34–40. [in Ukrainian].
- Kornovenko S. V., 2017. *Sub'iektnyj skladnyk ahrarynoho pytannia iak odna z peredumov Ukrain'skoi revoliutsii 1917–1921 rr. [The Subjective Component of the Agrarian Question as a Prerequisite for the Ukrainian Revolution of 1917–1921]*. *Ukrainian historical magazine, 4*, 83–94. [in Ukrainian].
- Kornovenko S. V., Hlibischuk M. V., Il'nyts'kyj V. I., Kompaniiets' O. V., Lozovyj V. S., Pasichna Yu. H., Tel'vak V. P., 2021. *Seliansotsentrychnyj fenomen Ukrain'skoi revoliutsii 1917–1921 rr.: ahraryzm [The Peasant-Centered Phenomenon of the Ukrainian Revolution of 1917–1921: Agrarianism]*. Cherkasy. [in Ukrainian].
- Kornovenko, S. V., Berestovij A. I., Kompaniiets' O. V., Pasichna Yu. H., P'ianzin S. D., Scherbakov M. Ya., 2019. *Selians'ke respublikotvorennia periodu Ukrain'skoi revoliutsii 1917–1921 rr. [Peasant republic-building during the Ukrainian Revolution of 1917–1921]*. Cherkasy. [in Ukrainian].
- Koroliv V., 1917. *Pro narodne samovriaduvannia (zemstvo) [On people's self-government (zemstvo)]*. Kyiv: Prosvita. [in Ukrainian].
- Korol'ov H., 2012. *Ideia avtonomizmu v uiavlenniakh diiachiv ta suchasnykiv doby Tsentral'noi Rady [The idea of autonomy in the perceptions of figures and contemporaries of the Central Rada]*. *Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, 7*, 126–147. [in Ukrainian].

Kotliar Yu., 2018. Selians'ki povstannia na Mykolaivschyni u 1918–1921 rr.: peredumovy, kharakter, spriamuvannia [Peasant Uprisings in the Mykolaiv Region in 1918-1921: Preconditions, Character, and Directions]. *Local History*, 1, 46–55. [in Ukrainian].

Levchuk D., 1968. Syly demokratii i konservatyzmu u vyzvol'nykh zmahanniakh Ukrainy [The Forces of Democracy and Conservatism in Ukraine's Liberation Struggle]. In *Idei i lyudy vyzvol'nykh zmahani' 1917–1923 rr.* (pp. 41–106). N'iu-Jork: Bulava. [in Ukrainian].

Markova C., Prokhnits'kyj O., 2017. Reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta vyrishennia «selians'koho pytannia» uriadom Dyrektorii. [Reforming local government and solving the "peasant question" by the government of the Directory]. *Mezhybizh: a Scientific Bulletin on the Problems of Regional History and Monument Studies*, 1-1, 58-61. [in Ukrainian].

Matviienko T., 2001. *Zemstva Ukrainy na tli suspil'no-politychnykh protsesiv doby Tsentral'noi Rady (berezen' 1917 r. – kviten' 1918 r.)* [Zemstva of Ukraine against the background of socio-political processes of the Central Rada (March 1917 – April 1918)]: PhD dissertation, Higher Educational Institution of the Ukoopsilka "Poltava University of Economics and Trade" V. N. Karazin Kharkiv National University. [in Ukrainian].

Myronenko O. M., 1996. Formuvannia natsional'nykh zemstv i mis'kykh dum [Formation of national zemstvos and city councils]. In *Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva.* (pp. 428–431). Kyiv. [in Ukrainian].

Mytsiuk O., 1917. *Pro avtonomiiu Ukrainy v federatyvnyj Rosii* [On Ukraine's autonomy in federal Russia]. Lubny. [in Ukrainian].

Nahaievs'kyj I., 1993. *Istoriia Ukrain's'koi derzhavy dvadtsiatoho stolittia* [The History of the Ukrainian State in the Twentieth Century]. Kyiv: Ukr. pys'mennyk. [in Ukrainian].

Palyliul'ko O. M., Stetsiuk, V. B., 2016. Sotsial'na robota – vazhlyvyj napriamok roboty zemstv Podillia (1911–1920 rr.) [Social work was an important area of work for the zemstvos of Podillia (1911-1920)]. *Education, Science and Culture in Podillia*, 23, 263–269. [in Ukrainian].

Petliura S., 1993. Lyst do Henerala-khorunzhoho Mykoly Udovychenka [A letter to the General-Corporal Mykola Udovychenko]. In *Petliura S. V. Stati.* (pp. 220–228). Kyiv. [in Ukrainian].

Prots' N. V., 2020. Vnesok predstavnykiv dvorians'koho stanu zems'kykh ustanov u rozvytok bibliotечноi spravy Kharkivs'koi hubernii (1864–1914 rr.) [The contribution of representatives of the nobility and zemstvo institutions to the development of library science in Kharkiv province (1864–1914)]. *Manuscript and book heritage of Ukraine*, 25, 193–210. DOI: 10.15407/rksu.25.193 [in Ukrainian].

Soldatenko V. F., 1999. *Ukrains'ka revoliutsiia. Istorychnyj narys* [The Ukrainian Revolution. A historical essay]. Kyiv. [in Ukrainian].

Sorochan N. A., 2011. Diial'nist' Kharkivs'koho huberns'koho zemstva v spravi upravlinnia osvitoiu i kul'turoiu za chasiv ukrains'kykh natsional'nykh uriadiv (berezen' 1917 roku – hruden' 1918 roku) [The Activities of the Kharkiv Provincial Zemstvo in the Management of Education and Culture during the Period of Ukrainian National Governments (March 1917 – December 1918)]. *Collection of scientific works [of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University]. Series: "History and Geography"*, 40, 100–104. [in Ukrainian].

Tryhub P. M., Dovhan' N. Yu., 1999. Mis'ki dumy i zemstva v systemi mistsevykh orhaniv derzhavnoi vldy Pivdnia Ukrainy v period revoliutsijnnykh zmahani' 1917–1920 rr. [City Dumas and Zemstvos in the system of local government in the South of Ukraine during the revolutionary struggle of 1917–1920]. *Bulletin of the University of Internal Affairs*, 7(1), 144–152. [in Ukrainian].

Ukraina: politychna istoriia Ukrainy. XX – pochatok XXI st. [Ukraine: Political History of Ukraine. XX – early XXI century], 2007. Kyiv. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2004a. *Diial'nist' zemstv Pravoberezhnoi Ukrainy (1911–1920 rr.)* [Activities of Zemstvos of Right-Bank Ukraine (1911–1920)]: PhD dissertation, *Izmail State University of the Humanities*. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2004b. Uchast' zemstv Pravoberezhnoi Ukrainy u sotsial'nij dopomozi naselenniu [Participation of Zemstvos of the Right-Bank Ukraine in Social Assistance to the Population]. *Scientific Bulletin of Izmail State University of the Humanities*, 17, 6–10. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2005a. Zemstva Pravoberezhnoi Ukrainy u rozbudovi natsional'noi kul'tury [Zemstvos of Right-Bank Ukraine in the Development of National Culture]. *Scientific Bulletin of Izmail State University of the Humanities*, 19, 6–10. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2005b. Zemstva Ukrainy u Natsional'no-demokratychnij revoliutsiii 1917–1920 rr. [Zemstva of Ukraine in the National Democratic Revolution of 1917–1920]. *Tezy V Bukovyns'koi Mizhnarodnoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii (29 veresnia 2005 r., Chernivtsi)*. (Vol. 1, pp. 185–194). Chernivtsi. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2005c. Zems'kyj proekt Tsentral'noi Rady: sutnist', umovy realizatsii, rezultaty [The Zemstvo Project of the Central Rada: Essence, Conditions of Implementation, and Results]. *Revoliutsii v Ukraini u XX–XXI stolittiakh: spivzvuchchia epokh (18–19 lystopada 2005 r.): tezy I Mizhnarodnoi naukovo konferentsii*. (pp. 126–131). Odessa. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2011. Do pytannia natsiietvorchoi diial'nosti zems'kykh najmanykh pratsivnykiv v Ukraini [On the issue of nation-building activities of zemstvo employees in Ukraine]. *Intellectuals and Power. Series: History*, 22, 23–29. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2015. Stanove samovriaduvannia i protestnyj rukh selian v Rosijs'kij imperii na pochatku XX st.: «selians'ki respubliky» [Self-government and protest movement of peasants in the Russian Empire in the early twentieth century: "peasant republics"]. *Suchasni vyklyky dlia suspil'nykh nauk v umovakh hlobalizatsii: tezy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Lviv, 29–30 travnia 2015 r)*. (pp. 76–78). Lviv. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2017. Selians'ke samovriaduvannia v impers'komu diskursi druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.: terminy «sil'ska hromada», «obschna», «administratyvna obschna» [Peasant self-government in the imperial discourse of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries: the terms "rural community", "community", "administrative community"]. *Gurzhiyevsky Historical Readings*, 12, 114–129. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2019. *Selians'ke samovriaduvannia v Rosijs'kij imperii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Peasant Self-Government in the Russian Empire (second half of the nineteenth and early twentieth centuries)]: Doctoral dissertation, B. Khmelnytsky Cherkasy National University. [in Ukrainian].

Verkhovtseva I., 2022. Onda z «velykykh»: reforma sil's'koho samovriaduvannia v Rosii iak panimpers'kyj proekt (1861–1900-i rr.) [One of the "great" ones: the reform of rural self-government in Russia as a pan-imperial project (1861–1900s)]. *Kyiv Historical Studies*, 2(15), 115–127. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.22> [in Ukrainian].

Zhytkov O., 2013. Selianoznavchi doslidzhennia v konteksti formuvannia kontseptsii Ukrains'koi revoliutsii 1917–1921 rr. [Peasant Studies in the Context of Forming the Concept of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Scientific Notes [of Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University]. Series: Historical Sciences*, 18, 146–153. [in Ukrainian].

Pasichna Yu., 2021. Agrarianism: a new concept of understanding the Ukrainian revolution of 1917–1921. *Ukrainian Peasant*, 25, 79–86. [in English].

THE UKRAINIAN REVOLUTION 1917 – 1921: THE FACTOR OF RURAL SELF-GOVERNMENT

Iryna Verkhovtseva

Doctor of History, Associate Professor,
Professor of Department of Document Studies and Information Activities,
State University of Information and Communication Technologies, Kyiv

Abstract. In the context of the Ukrainians' defense of their sovereign state in countering Russia's full-scale military aggression, innovative approaches to studying the phenomenon of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, a key stage of the national statehood, are important. One of the least studied is the factor of rural self-government. Therefore, the purpose of the article is to outline the main research strategies in this context. This is the first time in historiography that a detailed study of the factor of rural self-government in the Ukrainian Revolution is actualized. In their national state-building projects, following M. Drahomanov, the leaders of the Ukrainian Revolution (M. Hrushevsky, S. Petliura, and others) considered the democratic zemstvo to be the basis of Ukraine's organization. National governments tried to organize it through zemstvo reforms. In the spring of 1917, zemstvos received the status of local authorities and were supplemented by volost zemstvos, which included rural communities that had continued their activities since pre-revolutionary times. Thus, a unified system of rural self-government emerged in Ukraine. It played an important role in the unfolding of the revolution, being a channel for the expression of the will of the largest social stratum, a subject and object of governance processes in rural areas. However, despite certain achievements of zemstvos in the socio-cultural sphere, the center of gravity in it was at the level of rural communities, which during the war

directly fulfilled state orders for food and grain supplies for the home front and rear, supplied people, horsepower, fodder for the army, etc. Determining the influence of rural self-government on the fate of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in the context of each of its stages and each region is an urgent task. In particular, it is necessary to study the impact on the revolutionary processes of communications between rural self-government structures, to determine the attitude of rural self-government bodies at all levels to national governments in each region in the context of civil confrontation, foreign occupation, and Bolshevization of the country.

Key words: *Ukrainian Revolution of 1917–1921, rural self-government, zemstvo self-government, volost self-government, rural communities.*